

УДК [398.54:398.332.416](477.87)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.01.176>

ПАСТУШІ «БЕТЛЕГЕМСЬКІ» ІГРИ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

Олександр КУРОЧКІН

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3365-7266>

доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,
відділ «Український етнологічний центр»,
вул. М. Грушевського, 4, 01001, м. Київ, Україна,
e-mail: olexkuro@gmail.com

Досліджуючи всі горизонти й сегменти історії культури українського народу, важливо звернути увагу на ареали збереження архаїчних традицій (*актуальність* обраної теми). Одним з таких ареалів є Закарпаття, яке лежить у смузі етнокультурного пограниччя українців з поляками, словаками, угорцями, східними романцями. У фокусі нашої уваги реліктові народні ігри українців Закарпаття, відомі як різдвяний вертеп або «бетлегем» (*об'єкт* дослідження). В основі обрядового дійства — образне зображення євангельської легенди про народження Ісуса Христа у Віфлеємі (*предмет* дослідження).

Головне завдання (*мета*) нашої розвідки — введення до наукового обігу раніше не опублікованих матеріалів про різдвяну обрядовість українців Закарпаття, зібраних кореспондентами товариства «Підкарпатська Русь» у 20—30-х роках ХХ ст. Вивчення таких складних об'єктів наукового пізнання, якими є традиційні ритуали і фольклор, потребує міждисциплінарного підходу й застосування цілісної системи дослідницьких *методів*: генетичного, типологічного, історико-порівняльного та інших.

Проаналізовані нами варіанти «бетлегемської» гри з різних населених пунктів Закарпаття засвідчують доволі стабільний сценарій обрядової традиції й дотримання певного канону зовнішньої атрибуції учасників вистави. Крізь релігійну оболонку народної звичаєвості відчутно проступає реальна життєва дійсність, характерні деталі пастушого побуту і господарювання українців-горян.

Ключові слова: Закарпаття, Різдво, ляльковий і «живий» вертеп, бетлегем, Ангели, Пастирі, народний театр.

Oleksandr KUROCHKIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3365-7266>

Doctor of Historical Sciences,

Professor, Senior Research Fellow,

M.T. Rylsky Institute of Art Studies,

Folklore and Ethnology

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

«Ukrainian Ethnological Center» Department,

M. Hrushevskoho Street, 4, 01001, Kyiv, Ukraine,

e-mail: olexkuro@gmail.com

SHEPHERDS' «BETHLEHEM» GAMES OF UKRAINIANS IN TRANS-CARPATHTIA

When exploring all horizons and segments of the cultural history of the Ukrainian people, it is important to pay attention to the areas of preservation of archaic traditions. One of such areas is Transcarpathia, which lies in the strip of ethnocultural border between Ukrainians and Poles, Slovaks, Hungarians, Eastern Romans. This study is focused on relict folk games of Ukrainians in Transcarpathia known as the Christmas nativity scene or «Bethlehem» when using the Hungarian style. A figurative image of the Gospel legend of the birth of Jesus Christ in Bethlehem lies at the heart of the ritual. The Christmas games including the nativity scene had historical predecessors represented by the ancient Christmas carols of a magical nature that contained wishes of happiness and prosperity.

This study has formulated the principal task of introducing previously unpublished materials about the Christmas rites of Ukrainians in Transcarpathia into scientific circulation; the materials mentioned were collected by correspondents of the Subcarpathian Rus society in the 20—30s of the twentieth century. To examine into such complex objects of scientific knowledge as Christmas rituals and folklore, it is necessary to integrate a holistic system of methods and special research approaches: genetic, typological, historical, comparative, and others. Having analyzed the variants of the «Bethlehem» game from different settlements of Transcarpathia, we concluded that they testified to a rather stable scenario of ritual tradition. According to local circumstances, the cast of the Christmas play varied. The religious shell of the monologues and dialogs of the «Bethlehem» participants makes it possible to see the life reality, the characteristic details of the shepherds' life and husbandry of Ukrainian mountaineers.

From the Middle Ages, many peoples of the Roman Catholic faith have known dramatic Christmas games based on the Gospel legend of the birth of Jesus Christ with the participation of various domestic characters. During the Enlightenment, those games were almost completely forgotten in Western Europe, while on the periphery of the Catholic world, in particular in Transcarpathia, they survived to the twentieth century.

Keywords: Transcarpathia, Christmas, puppet and «living» nativity scene, Bethlehem, Angels, Shepherds, national theater.

Вступ. Свята та обряди належать до тих компонентів духовної культури, що характеризуються відносною незалежністю від формаційних зрушень у розвитку суспільства, але, не зважаючи на цю автономність, вони несуть на собі прикмети стадіальності, по-своєму відображають загальні тенденції життєдіяльності конкретної соціальної чи національної спільноти.

У фокусі нашої уваги різдвяний цикл календарної обрядовості українців Закарпаття, який заховав у собі чимало реліквів архаїчних структур поведінки та світогляду. До вивчення зазначеної проблематики так чи інакше прилучився цілий ряд етнографів і фольклористів старшої генерації: Я. Головацький, І. Франко, В. Гнатюк, М. Возняк, М. Зубрицький, П. Караман, П. Богатирьов, Ф. Потушняк, І. Симоненко, Є. Нездельський та інші. В останні десятиліття характерні особливості календарної звичаєвості й усної поетичної творчості різнонаціонального населення Закарпаття висвітлювалися у наукових публікаціях В. Гошовського, Л. Виноградової, О. Курочкіна, Л. Мушке-тич, Р. Офіцинського, І. Хланти та інших.

Головним завданням нашої розвідки є введення до наукового обігу раніше не опублікованих матеріалів про різдвяну обрядовість українців Закарпаття, зібраних у 20—30-х роках минулого століття кореспондентами етнографічного товариства «Підкарпатська Русь». Ці матеріали зберігаються у 108 фондів філіалу Закарпатського державного архіву в м. Мукачево (ЗОДАМ)¹. Слід зауважити, що конкретна польова інформація цього фонду хронологічно близька до відомостей, які під час етнографічних мандрівок зібрав П. Богатирьов і оприлюднив пізніше у праці «Магічні дії, обряди і вірування Закарпаття» (М., 1974). Вивчення таких складних об'єктів наукового пізнання, якими є традиційні ритуали і фольклор, потребує міждисциплінарного підходу й застосування цілісної системи дослідницьких методів: генетичного, типологічного, історико-порівняльного та інших. Тільки з урахуванням цієї комплексності можна наблизитись до правильного розуміння ідейних мотивів, функцій та семантики релігійних звичаїв, що, в свою чергу, допомагає краще зрозуміти синкретичний світогляд її носіїв.

¹ Матеріали цього фонду не були науково паспортизовані, тому, користуючись ними, будемо посилатись лише на назву населеного пункту, де був зроблений запис.

Територія. Розташоване на перехресті шляхів між Східною і південною Європою, Закарпаття завжди було транзитним коридором для багатьох племен і народів. Тут залишили свої сліди скіфи і кельти, даки і вандали, гуни, гепіди. У VI столітті територію Закарпаття заселяють землеробські слов'янські племена білих хорватів, які в X—XI ст. входили до складу Київської Русі. З того часу ніякі війни і катаклізми, ніякі набіги кочовиків і міграції не змогли змінити переважно слов'янський, а, точніше, український характер цього краю. Майже тисячоліття Закарпаття перебувало під владою угорських королів і австрійських імператорів, але ніколи закарпатські українці не забували про свою кровну спорідненість із українцями по інший бік Карпат.

Обриси сучасної Закарпатської області на заході визначаються державними кордонами України з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, на півдні — з Румунією. На сході область межує з Івано-Франківською, на півночі — з Львівською областями. Прикордонний статус Закарпаття суттєво позначився на етнічному складі населення. Крім українців, які становлять чисельну більшість, тут у безпосередній близькості до своїх державно-національних територій компактно проживають угорці, словаки, румуни, а також представники інших етнічних груп: росіяни, поляки, німці, роми та інші.

За спостереженнями академіка М. Толстого, ареал слов'янсько-неслов'янської мовної інтерференції належить у першу чергу до так званих архаїчних зон [1, с. 56]. Закарпаття, яке лежить у смузі етнокультурного пограниччя українців та угорців, українців та романців, справедливо вважають одним із заповідників давньослов'янських і давньоукраїнських традицій.

Історично склалося так, що впродовж багатотисячолітнього іноземного панування корінне українське населення Закарпаття насильно відтіснялося з родючих рівнин у карпатські ліси і гори. На цих малоприсаєднаних для землеробства землях доводилося займатися здебільшого відгінним скотарством і різними промислами. Географічна і політична ізоляція від основного українського масиву також суттєво гальмувала господарський і культурний розвиток закарпатських українців. Унаслідок всіх цих причин вони аж до XX століття зберігали сліди глибокої древності в мові, народному одязі, будівництві, громадському і сімейному побуті, віруваннях, звичаях, обрядах, словесному і музичному фольклорі.

Іл. 1. Малі колядники з вертепом, с. Обава Мукачівського р-ну Закарпатської обл. 1988 р. Фото автора

Іл. 2. Різдвяні Королі, м. Рахів Закарпатської обл. 1982 р. Фото автора

Зібрати і проаналізувати цей дорогий спадок — важливе завдання вітчизняної гуманітарної науки.

Основна частина. Різдвяний вертеп як мистецький витвір народної культури українців є продуктом католицько-православного синкретизму. За розрахунками духовенства звичай ушляхення Ісуса Христа мали витіснити з побуту дохристиянські традиції аграрно-колядних обходів на початку нового сонячного року. Реальним наслідком ідеологічного протиборства стала поява багатьох перехідних, гібридних форм святкової поведінки, характерних для побутового двовір'я.

Вертеп, з яким ходили колядувати на Західній Україні (на Закарпатті відомий як «бетлегем», від угор. *Vifléesm*) був невеликий за розмірами і нескладний за виконанням. Своєю формою він нагадував селянську хату або церкву з 1, 2 або 3 вежами. Його обклеювали різнокольоровим папером, оздоблювали малюнками і образками відповідного змісту. Всередині скриньки встановлювали примітивні ляльки або просто різдвяні листівки з традиційними євангельськими сюжетами (іл. 1).

Поруч з ляльковим у багатьох місцевостях побутував і «живий» вертеп — специфічний фольклорний театр костюмованих виконавців, відомий під різними назвами: «Іроди», «Героди», «Королі», «Ангели», «Пастирі» тощо. В основі цих вистав лежить канонічна євангельська історія народження Ісуса Христа, але в різних варіантах вона розігрувалася по-своєму, з певними відмінностями в тексті, складі виконавців, оформленні костюмів і атрибутів.

На теренах Закарпаття, де важливу роль у житті населення відігравало вівчарство, був популярний саморобний ляльковий вертеп, де зображувалася жива картина народного побуту: пастух пасе отару на зеленій траві. Будь-які церковно-релігійні аксесуари тут відсутні.

Вівця у християнському світогляді й мистецтві асоціювалася з мотивами чистоти, добра і виступає символом спокутної жертви — «агнца божого» [2, с. 237—238].

У міфологічній свідомості аборигенів Карпат саме заняття скотарством підносилося до рівня священних занять, відповідно вівцю, яка годує і одягає людину, називали «божою твариною». За народними уявленнями, Ісус Христос і св. Петро ходять по небу і, як пастухи, скликають трембітами свої вівці-зірки [3, с. 399].

Уявити емоційний настрій, з яким злиденні закарпатські українці століття тому відзначили різдвяні святки, допомагає кореспонденція з с. Синевир студента Михайла Ледиди, надіслана до етнографічного товариства «Прикарпатська Русь». Наведемо уривок з неї: *«Вам відомо, що в нас на Верховині живе народ много бідніше, ніж народ на долині. Щоденною стравою верховинця: бараболя і капуста. До того вівсяний житній хліб. Щоб покоштувати ліпшої страви верховинцеві, на то є в нас свята Різдвяні і Великодні. На ці свята і той найбідніший має бодай на ті 3 дні добрий закусок».*

Проаналізовані нами варіанти «бетлегемської» гри з різних населених пунктів Закарпаття засвідчують доволі стабільний сценарій обрядової традиції. Як правило, починали колядувати у перший день Різдва після богослужіння. Спочатку, випрошуючи подарунки, з торбами і «звіздою» ходили малі діти, а пізніше їх змінювали старші хлопці з вертепною скринькою — бетлегемом.

Відповідно до місцевих обставин склад дійових осіб різдвяної вистави дещо варіювався. До основного ядра

виконавців входили Ангели, Пастирі і Дідо. У розширеному складі до них могли долучатися такі костюмовані персонажі як Владика, Баба, Єврей (Жид), Королі, Черемуський чоловік та інші (іл. 2).

Історично склався певний канон зовнішньої атрибуції учасників вистави. Ангели як «посланці Божі» ходили у білих одягах, використовуючи для цього широкі дівочі сорочки і свитки. На головах вони носили високі шоломовидні ковпаки-«чаков», обклеєні різнокольоровим папером, а їх тулуб перехресували широкі червоні стрічки. В руках Ангели носили високі палиці-«бігарі» з дзвіночками на кінці. Дехто міг прилаштувати собі за спиною «ангельські крила» з пір'я водо плаваючих птахів.

Пастирі вбиралися у традиційний святковий одяг карпатських вівчарів. На ногах вони мали білі «гачі», а на плечах так звані «волосякі» сорочки з широкими рукавами, які виймали на свято з дідівських скринь. Костюм доповнювали широкі шкіряні пояси — «череси» з багатьма комірками для ножів та іншого приладдя. Оперізувалися і довгими ремнями «букуріями», прикрашеними металевими гудзиками — «гомбами». На головах Пастирі носили смушеві шапки, прикрашені квітами з позлітки, а в руках тримали буки із дзвіночками.

Зумисна карнавальна химерність — визначальна прикмета вбрання Діда — головного скомороха-веселуна бетлегемської забави. Ось як його описує кореспондент із с. *Малий Бичків*: «...на голові має велику шапку. На шапці міхир із свині. На обличчі має наличман (маску. — О. К.). Штучний ніс, вуса з свинячої шерсті. Борода із повісма. Одягнтий у кожух — «бунду», довгий аж до землі (на верх вовною). Обутий в один черевик, а другий постул. В руках має бук «бабу» (це є зроблена на буці голова жінки і на буці колокол з бляхи». Підкреслено обшарпаний — «цуравий» старий одяг презентував Діда як жебрака.

За матеріалами з с. *В. Чингова (Севлюшська округа)* дізнаємося, що маску на обличчі носив і виконавець ролі «Жида». Як правовірні іудеї він вбирався у довгий кафтан-лахман і чорний капелюх. Удаваний Владика з цього ж локального осередку перебирався у широкий червоний плац з білими хрестами на плечах. На голові він мав корону з фарбованого паперу, а в руках тримав палицю з хрестом. Епізодично в компанії бетлегемщиків фігурувала постать

Короля. Його костюм нагадував військову уніформу мадярських уланів часів Австро-Угорської монархії. Прикметна деталь цього костюму — чоботи з острогами, шкіряний ремінь, на якому висить шабля і відповідного крою кашкет (с. *Малий Бичків*).

Всі варіанти бетлегемської гри є довільними інтерпретаціями євангельської легенди про непорочне зачаття Ісуса Христа, Сина Божого в Віфліємі від діви Марії. Сповідити про цю новину під час колядного обходу — головне покликання Ангелів. Вони першими заходили на подвір'я і старший Ангел проголошував: «Гей, пане газдо, чи даєте веселити дім нащись Святий вечір?» Почувши відповідь господаря: «Весели, весели!» Ангели урочисто вступали до хати, заносючи с собою вертепну скриньку (с. *Тересва, Тячівський округ*). Побіжно зазначимо, що дієслово «веселити» на Закарпатті рівнозначне терміну «колядувати» й виразно характеризує первісний сенс народного звичаю. Зайшовши до хати, Ангели виконували низку релігійних колядок: «Роздество твоє Христове», «Нова радість» та інші. Різдвяні пісні налаштували слухачів на радісний святковий настрій. У селі Кузьміні співали:

*Прийшов Ангел, звістував:
Христос народився
Стало нам ся в сій годині
вельми потешіння...*

Згідно з сценарієм бетлегемської гри, виконавши свою обрядову місію, Ангели, немовби спускалися з небес на землю, і передавали естафету Пастирям. У записі з с. *Руська Поляна (Тячівський округ)* читаємо: «Я Ангел Божій, був на тім світі, а з того світа перейшов на цей, встрітвивимся з одним овчарьом. А як єм ся з ним найшов, так ємося розойшов, сам не знаю...». Після цих слів до хати заходили три Пастирі: Федір, Стах і Губа. Як і Ангели, вони вітали господарів зі святом народження Ісуса Христа. Крізь релігійну оболонку їхніх монологів і діалогів відчутно проступає реальна життєва дійсність, характерні деталі побуту і господарювання закарпатських тваринників. Здебільшого ці матеріали подавалися у пародійно-сміховому ключі, що особливо подобалося слухачам.

Як і біблейські волхви, Пастирі наголошували мотив тривалої подорожі. Ось як оповідає про себе вівчар Федір: «Я ходив по горах, по лісах, по всіх бетлегемських салашах, Стратив я фелісу (сокиру)

і фуяру (сопілку). Хто ба ми навратив йому заплатив гарні дукати» (с. Кузьмине).

Намагаючись розвеселити господарів, той же Пастир Федір гоноровито заявляє: «Я з роду краєвсько-го, а не з такого земного як ви. Я маю трьох братів, за горами, за лісами, такими суть рідкими панами: один ходить за вівцями, другий за козами, третій в такій можності, що тягає псів за хвості...».

Один за одним Пастирі розповідають про свою важку і небезпечну працю на полонинах, де вовки «вівці розпудили, трьох баранів розікрали...полишили рожки, ножки» (с. В. Чингова). Жартівливо коментуючи ці збитки, один з Пастирів виголошує: «Я йому (вовку) вівці продаю, я уд нього гроші прошу, а ун мені нич не дає». Оригінально рекомендує себе глядачам Пастир Губа: «...я маю таку ковбасу, що 75 раз с'яв пашу, ще і в ключку зав'яжу».

У заключному акті бетлегемської вистави на імпрорізований кін виходив Дідо — провідний сміхотворець і фігляр. Розповідаючи про себе, він хвалиться тим, що йому 99 років і він «мав 15 жун, 7 на неділю і 8 на кожний день». Далі Дід жалівся на власних нечемних синів, які його «повели у високі полонини, там мені не дали їсти, лиш курку з солонини...» (с. Руське Поле, Тячівський округ). Шукаючи співчуття, Дід звертався до господарів:

*Ий, удав би си старому
Пувлітер та й фест ковбас,
Аби старий бородою потряс...*

(с. Малий Бичків).

Цікавий варіант бетлегемської гри, де Дід, удаючи померлого, падав на підлогу. Поставивши на нього свої палиці, Пастирі співали:

*Цапи, кози, поріжеме
А кожушок ізишемо,
Такий старий, горбатий,
Від голови до п'яти
Ой рад би ся рад старий*

женити

Не хче млади жени, його любити...

Після того як Пастирі співали:

*Старий, старий, ставай горі
Бо на дворі ясні зорі...*

(при цьому Пастирі б'ють палицями об землю, щоб брязкали дзвіночки), Дід схоплювався на ноги і разом з Бабою починав випрошувати у господарів гроші (с. В. Чингова). Ця динамічна мізансцена на-

гадує символічне вмирання і воскресіння новорічної «Кози», характерне для архаїчних ритуалів аграрно-календарного циклу.

По завершенні вистави гостинні господарі звичайно пригощали бетлегемщиків і наділяли їх дарами. Про це свідчить різдвяна колядка:

*Уж ми їли, уж ми пили,
Уж ми вшестко докончили,
Хто нас ся чудує,
Той нам децо дарує,
Галбу вина, галбу пива,
Галбу паленого, а ще й к тому
Млада пані децо печеного
Бо як пан не даце
То нам прогніваце (с. Кузьмине).*

Отримавши бажані дари й пригощення, прощаючись з господарями, колядники виголошували традиційні побажання:

*Вінчуємо Вас, пане-газдо
Сим Рождеством Христовим,
Сими святками хвалебними.
Дай пане-Боже дочекати того Нового року
Веселійшого і краснійшого
Вам желаємо миру, здоровля
На многая і благая літа
(с. Руська Поляна, Тячівський округ) (іл. 3).*

Для з'ясування першоджерел народного вертепного дійства й того ґрунту традиційної культури, на який накладалися пізніше євангельські оповідання про народження Ісуса Христа, значний інтерес становить обрядова гра «Баранки», записана у 20-х роках минулого століття Ф. Потушняком на закарпатській *Марморощині* серед гуцулів сіл *Кричунів*, *Липове* та інших, що утворюють острівний анклав українців за Тисою, на території Румунії. Уперше цей запис був опублікований у часописі «Літературна неділя» (Ужгород, річник П, 1942), а в 1995 р. увійшов до збірника «Закарпатський вертеп», який упорядкували І. Хланта та Р. Офіцинський.

Гра «Баранки», що виконувалася на різдвяні свята, має переважно світський характер і вражає багатством етнографічних деталей, які правдиво відбивають реальну соціально-господарську практику карпатських скотарів. Показовий уже склад дійових осіб вистави: Баран (персонаж, який не говорить), перший і другий Вівчарі, Гуляш (пастух великої рогатої худоби на полонині), Дідо, Черемуський чоловік. Отже, жодні персонажі релігійного плану тут відсутні.

Завдяки Ф. Потушняку — чудовому знавцю культури і побуту українців Закарпаття — маємо змогу у подробицях побачити зовнішні прикмети образу кожного учасника гри. Зокрема «*Овчарі одягнуті в чорну сорочку-смолянку і такі гаті, черес, ховпак, а на нім кудруц (вічнозелена весільна рослина... — примітка упорядників) та й пастил (полонинська рослина... — примітка упорядників). В чересі сопілка, хустина вставлена із черес вон. В руках чорна овчарська палиця з дзвінком. Через плечі ташка, а в ташці має бути зачков з табакком та й піпа. Ташка і реміні, як звичайно, у овчаря вибивані жовтими гудзиками*» [4, с. 81].

У традиційну ношу горян Закарпаття вбрані також «Гуляш» і «Дідо». Характерні атрибути першого — бурдюг (шкіряний мішок для перенесення молока і сиру), довгий батіг і воловий ріг, другого вирізняє ковпак і маска з бородою і вусами.

Із загального гурту виконавців візуально децю випадає «Черемуський чоловік». У нього на плечах «*дві тайори навхрест. На баюрах (ремінцях. — О. К.) навішані хрестики, обручки, гроші, медалі і т. п. Палиця його єсть викрашена напроти чорної овчарської. Черемуський одягнутий звичайно вч орний лайбан, чорні штани*» [4, с. 82]. Цей персонаж уособлював торговця дрібним крамом з-над Черемошу, тобто з північної сторони Карпатського хребта.

Гірське Прикарпаття здавна славилася своїми господарськими і художніми промислами. Шукаючи ринки збуту своїх виробів, мешканці цього краю були змушені мандрувати на далекі відстані. Колоритна фігура Черемуського чоловіка як чужака, який помітно відрізнявся і мовою, і костюмом від місцевого люду, стала типовою для Закарпатського вертепу. У деяких його варіантах, де обігрується ситуація купівлі-продажу, вказаний персонаж нагадує постать маскованого єврея у обрядових різдвяно-новорічних виставах з інших регіонів України.

Своєю назвою гра «Баранки» завдячує костюмованому виконавцю, який «*має на собі кожу барана з рогатою головою. У писку має рурку, якою приймає «в себе паленку» (імітує рухи барана)*» [4, с. 82]. У заключній частині обрядової вистави «Баран» виконував сольний танок, який супроводжувався співом колядників:

Пасли усі пастирі (2)

При зеленій дубраві (2)

Іл. 3. Учасники «живого вертепу», с. Стужиця, Великоберезнянського р-ну, Закарпатської обл. 1982 р. Фото автора

Ангел — им ся указав (2)

До Віфлеєм им сказав (2) [4, с. 84].

Екіпіровка рядженого «Барана» і його поведінка дуже нагадує зооморфну маску «Кози», з якою ще зовсім недавно колядували в багатьох місцевостях України. Свого часу, визначаючи географію розповсюдження даної маски у східних слов'ян, відомий фольклорист В.І. Чичеров зазначив, що для Закарпатської України «*у святошному періоді не відома і зустрічається лише у похоронних іграх*» [5, с. 191]. Зібрана нами інформація в цілому підтверджує це положення, але разом з тим не дає підстав для його абсолютизації. Участь «Кози» в традиційних обходах колядників була зафіксована автором у бойківському селі *Тишів Воловецького р-ну*².

Про рядження «Цапом» на Різдво в тому ж регіоні Бойківщини маємо згадки і в літературі [6, с. 13]. Ці повідомлення, як і неодноразово засвідчені факти драматизованих сценок з «Козою» в «іграх при мерці», дають підстави гадати, що дана зооморфна маска як новорічна в більш ранній період була широко відома на Закарпатті. Її масове зникнення тут, яке не виключало, проте, анклавів збереження давньої традиції у важкодоступній гірській смузі, слід пов'язувати, на нашу думку, з активною місіонерською діяльністю місцевої греко-католицької церкви у ХІХ—ХХ століттях.

Окрім того, слід врахувати й спостережену на матеріалах різдвяно-новорічної обрядовості Українських Карпат тенденцію до дублювання (витіснення) маски «Кози» маскою «Барана» [7, с. 14, 18], яку можна пояснити особливим місцем вівчарства у господарському житті населення гірських районів.

² Польові матеріали автора, 1972.

Як і в обряді «Коза», у грі «Баранки» фольклорно-комедійні мотиви найяскравіше виявляються у монологіх «Діда». Це головний носій карнавального сміху з властивою йому логікою перевертання й нанизвання всіляких нісенітниць. Ось характерний уривок такого тексту, де «той світ» химерно сполучається з «аеропланом».

«...Найшов — им оден диллер, з котрим диллером пішов — им на той світ до Хам Лейба, до Хам Лейбового няня дітей, там, де сидів давно сліпий. Уттим ся взяв старий, слабий, розміняв той диллер на дрібне папіря, на велику суму грошей. Мав я з чим іти за моїми синовами. Найшов я собі старий, слабий, аероплан, мотора, материн кочан, самобіг, взяв я тото на плечі, гадав, що май швидко буду летіти, гадав, що май швидко догону мої синове. Нигде їх не догнав...».

Коментуючи цей монолог, Ф. Потушняк зазначив, що «Дідо — тут має роль передовсім фігляр». Так, як відомо, у Західній і Центральній Європі в середні віки називали професійних акторів, представників «потішного цеху», близьких за своїми функціями до давньоруських скоморохів. Похідні від лексеми фігляр форми «фіглі», «фіглювати» у значенні жарт, жартувати (веселити) досі активно побутують у живому мовленні західноукраїнських областей.

У своїй завершальній частині різдвяна гра «Баранки» явно контамінує з ортодоксальним вертепним дійством, повідомляючи глядачам про дивну новину — народження Месії, якому належить принести подарунки. Перший вівчар обіцяє в жертву Богу «дойну яличку», другий вівчар — «файного барана», Черемуський чоловік — «грудку сиру», а Гуляш — «бурдюг молока»... Закінчуючи свій виступ у кожній хаті, учасники театралізованої гри «віншували» — бажали господарям «щастя, здоров'я на многая і благая літа». Співали кілька церковних колядок й, отримавши певну винагороду, продовжували свій ритуальний обхід.

Висновки. Проаналізовані нами варіанти «бетлемської» гри з різних населених пунктів Закарпаття засвідчують доволі стабільний сценарій обрядової традиції й дотримання певного канону зовнішньої атрибуції учасників вистави. Крізь релігійну оболонку народної звичаєвості відчутно проступає реальна життєва дійсність, характерні деталі пастушого побуту і господарювання українців-горян.

Драматичні різдвяні ігри за мотивами євангельської легенди про народження Ісуса Христа за участю різноманітних побутових персонажів з часів середньовіччя були відомі багатьом народам римокатолицького віросповідання. У добу Просвітництва ці ігри були майже повністю забуті в країнах Західної Європи, тоді як на периферії католицького світу, зокрема на Закарпатті, вони дожили до ХХ століття.

1. Толстой Н.И. О соотношении центрального и маргинального ареалов в современной Славии. *Ареальные исследования в языкознании и этнографии*. Ленинград: Наука. 1977. С. 37—56.
2. Топоров В.Н. Овца. Мифы народов мира. *Энциклопедия*. Т. II. Москва: Советская энциклопедия. 1992. 719 с.
3. Тыводар М. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати. 1994. 560 с.
4. *Закарпатський вертеп*. Упорядкування, підготовка текстів, примітки та словник І.В. Хланті. Вступна стаття Р.А. Офіцинського, І.В. Хланті. Ужгород: Закарпаття. 1995. 235 с.
5. Чичеров В.И. Зимний период русского земледельческого календаря XVI—XIX веков: очерки по истории народных верований. Москва: Издательство Академии наук СССР. 1957. 237 с.
6. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка. 1983. 304 с.
7. Волицька І.В. *Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця ХІХ — поч. ХХ ст.* Київ: Наукова думка. 1992. 138 с.

REFERENCES

- Tolstoy, N.I. (1977). On the ratio of the central and marginal areas in modern Slavia. *Areal research in linguistics and ethnography* (P. 37—56). Leningrad: Nauka [in Russian].
- Toporov, V.N. (1992). Sheep. Myths of the peoples of the world. *Encyclopedia* (Vol. II). Moscow: Soviet encyclopedia [in Russian].
- Tyvodar, M. (1994). *Traditional cattle breeding in the Ukrainian Carpathians of the second half of the 19th — first half of the 20th century: historical and ethnological research*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
- Khlanta, I.V., & Ofitsynskyi, R.A. (1995). *Transcarpathian nativity scene*. Uzhhorod: Zakarpattia [in Ukrainian].
- Chicherov, V.I. (1957). *The winter period of the Russian agricultural calendar of the 16th—19th centuries: essays on the history of folk beliefs*. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR [in Russian].
- (1983). *Boykivshchyna: historical and ethnographic research*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Volyska, I.V. (1992). *Theatrical elements in the traditional rituals of the Ukrainians of the Carpathians of the late 19th — early 20th century*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].